

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΓΓΕΛΙΑΝΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΙΣ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΕΓΓΕΛΟΥ *

ΥΠΟ

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ

Τὴν 14 Νοεμβρίου 1931 θέλει συμπληρωθῆ ἡ ἑκατονταετηρίς τοῦ θανάτου τοῦ Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Ἡ ἱστορία τοῦ φυσικοῦ τέλους τοῦ μεγάλου θεωρητικοῦ τῆς ἰδέας εἶναι ἀπλῆ. Ἐπιδημία ἀσιατικῆς χολέρας εἶχεν ἐγκύψει ἐν Γερμανίᾳ. Παρὰ τὸν κίνδυνον, ὡς ἤρχισαν διδάσκοντες τὰ μαθήματα ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ οἱ λοιποὶ καθηγηταί, οὕτω καὶ ὁ Hegel ἐποιήσατο ἐναρξιν τῶν παραδόσεων τὴν 10 Νοεμβρίου 1831. Ἐδίδασκε φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου καὶ ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Ὁ Hegel ἠσθένησε ἀφνιδίως τὴν πρωτὰν τῆς 13 Νοεμβρίου 1831 καὶ τὴν ἐπομένην μετὰ μεσημβρίαν ἀπέθανε. Οἱ ἰατροὶ διεπίστωσαν δεῖ πρόκειται περὶ δξυτάτης μορφῆς τῆς ἀσιατικῆς χολέρας. Διεκόπησαν οὕτω αἱ παραδόσεις τοῦ μεγάλου ἀνδρός καὶ θλίψις κατέλαβε τοὺς μαθητὰς καὶ φίλους, τοὺς ἐγνωκότας τὸν ἐκλιπόντα.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ διδασκάλου ἀνέλαβον οἱ μαθηταὶ τὴν ἱερὰν φροντίδα τῆς ἐκδόσεως τῶν ἀπάντων. Ἡ ἔκδοσις ἤρχισε τὸ 1832 περιλαμβάνει δὲ δέκα δεκτῶ τόμους. Ἡ σειρά εἶναι ἡ ἑξῆς. Τόμ. I. Φιλοσοφικαὶ πραγματεῖαι. Τόμ. II. Φαινομενολογία. Τόμ. III. Ἡ λογικὴ. Τόμ. VI-VII. Ἡ ἐγκυκλοπαίδεια προστεθεισῶν καὶ διαφόρων μικροτέρων ἐργασιῶν. Τόμ. VIII. Ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου. Τόμ. IX. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. Τόμος X. Ἡ αἰσθητικὴ. Τόμ. XI XII. Ἡ φιλοσοφία τῶν θεσηκευμάτων. Τόμ. XII-XV. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Τόμ. XVI-XVII. Σύμμικτα ἔργα. Τόμ. XVIII. Ἡ φιλοσοφικὴ προπαίδεια. Ἐν γένει ἠκολούθησαν οἱ ἐκδόται τὴν χρονικὴν σειρὰν τῆς συγγραφῆς τῶν ἔργων ἐξαιρέσεις γενομένης μόνον διὰ τῆς τοποθετήσεως τῆς συγγραφῆς de orbitis planetarum εἰς τὸν XVI τόμον.

Τὴν φροντίδα τῆς ἐκδόσεως τῆς φαινομενολογίας ἀνέλιβεν ὁ J Schulze, ὁ Ph. Marheinecke ἐπεμελήθη τῆς ἐκδόσεως τῆς φιλοσοφίας τῆς θεσηκείας, τῆς ἐκδόσεως τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας ἐπελήφθη ὁ E. Gans, τῆς λογικῆς ὁ L. v. Henning, τῆς αἰσθητικῆς ὁ G. Hotho, περὶ τῆς ἐκδόσεως τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἐμερίμνησεν ὁ K.

* Ἡ ἔκδοσις, ὑπὸ τὸν τίτλον «Hegels sämtliche Werke.» Erste kritische Gesamtausgabe in 24 Bänden, γίνεται ἀπὸ τὸν Georg Lasson καὶ ἀπὸ τῶν ἐκδοτικῶν οἴκων Felix Meiner ἐν Λειψίᾳ. Ἦδη ἔχουν ἐκδοθῆ περὶ τοὺς 15 τόμους. Τὸ ὄλον σχέδιον τῆς ἐκδόσεως βλέπε εἰς σελίδα 232

L. Michelet, περί τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας δὲ οἱ L. v. Henning, K. L. Michelet καὶ L. Boumann, τὴν ἔκδοσιν τῶν συμμίκτων ἐφρόντισαν οἱ Fr. Förster καὶ L. Boumann, τέλος δὲ τὴν φιλοσοφικὴν προπαίδειαν ἐξέδωκεν ὁ K. Rosenkranz. Ἄπαντες οἱ ἐκδότες ὑπῆρξαν μαθηταὶ τοῦ Hegel καὶ ἐν πολλοῖς ἐνδεδειγμένοι ἐπιμεληταὶ τῆς γενομένης ἐκδόσεως τῶν ἀπάντων, εἰς τὴν προστέθη κατὰ τὸ 1887 διμερῆς τόμος (XIX, 1, 2) περιλαμβάνων τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ διδασκάλου. Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἀπέβη σὺν τῷ χρόνῳ σπανιωτάτη. Ἡ δὲ σπάνις αὕτη ἀπέβη βλαβερά ἰδίως κατὰ τὸ δευτέρου ἡμῖσι τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, καθ' ὃν χρόνον ὁ ὕλισμός ἐκάλυπτε διὰ τοῦ σκότους τῆς παχυλῆς ἀγνοίας τὴν θεωρίαν τῆς ἰδέας.

Ἄλλ' ἤδη τῷ 1865 ἐδημοσιεύθη τὸ ἔργον τὸ A. Lange, ἡ ἱστορία τοῦ ὕλισμοῦ, ἡ ὁποία ἀπώθει τὸν ὕλισμὸν ἀπὸ τῆς μεταφυσικῆς σφαίρας. Τὸ δὲ 1871 ἐδημοσιεύετο ἡ μελέτη τοῦ H. Cohen, τοῦ ὁδηγοῦ τῆς μαρβουργιανῆς σχολῆς, Kants Theorie der Erfahrung. Ἐκτοτε ἤρχισεν διαρκῶς ὀγκουμένη ἡ ἐπιστροφή εἰς τὴν θεωρίαν ἰδέας. Ἄλλ' ὡς ἔδει ν' ἀναφανῆ ὁ Hegel μετὰ τὸν Kant οὕτως ἔδει ν' ἀναζήση μετὰ τὴν καντιανὴν ἀναγέννησιν καὶ ἡ ἐγελιανὴ θεωρία. Τῷ 1901 ἐξεδόθη ἡ περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Hegel πραγματεία τοῦ περιφώμου ἱστορικοῦ τῆς φιλοσοφίας, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Αἰδελβέργης Kuno Fischer.

Ἐκτοτε ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἐγελιανῆς θεωρίας διαρκῶς ὀγκοῦται. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ συμπλήρωσις ἑκατονταετίας ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Hegel ἡ τῇ ἀληθείᾳ παρασκευάζουσα τὴν ἐγελιανὴν ἀναγέννησιν. Ἄν συμβαίνει χρονικῶς ἡ ἀναγέννησις καὶ ἡ ἡμέρα καθ' ἣν πληροῦται διάστημα 100 ἐτῶν ἀπὸ τῆς 14 Νοεμβρίου 1831 τοῦτο εἶνε τυχαῖον γεγονός. Ἡ ἐπὶ τῆς συμπληρώσει τῆς ἑκατονταετίας καὶ μόνον ἕνεκα τούτου ἐν σπουδῇ μελέτῃ τοῦ Hegel ἀποτελεῖ ὀψιμαθίαν τοσοῦτον μᾶλλον ἐπικριτέαν καθ' ὅσον πρόκειται μεγάλη καὶ ἀπὸ καιροῦ ἤδη ἐμφανῆς πνευματικὴ προσπάθεια.

Ἡ ἐγελιανὴ ἀναγέννησις δὲν εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα νεωτέρου ἀνωφελοῦς ἱστορισμοῦ, διότι μὴ ἀποδώσασα ὅσα δύναται ν' ἀποδώσῃ εἶναι εἰσέτι πηγὴ ἀληθοῦς πνευματικῆς δημιουργίας. Ἡ ἐγελιανὴ ἀναγέννησις εἶναι ἡ ἀντιδραστικὴ ἐνέργεια τῶν ἐγνωκότων τὴν δύναμιν τοῦ Λόγου. Οὐχὶ τοῦ νεκροῦ Λόγου, ἀλλὰ τοῦ θρῶντος καὶ δημιουργοῦντος. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ τὴν σχετικότητα λατρεύοντες ψυχολόγοι, κοινωνιολόγοι καὶ λοιποὶ ἐμπειρικοὶ, οἱ τῇ ἀληθείᾳ ἄπειροι, τὸ μὲν ὀνομάζουσι τὴν ἐγελιανὴν θεωρίαν πεπαλαιωμένην, — ἄσκοπος προσπάθεια αὐθυποβολῆς, — τὸ δὲ σιωπῶσι καὶ τοῦτο δικαίως. Τὴν σχετικότητα λατρεύσαντες ἐστηρίχθησαν ἐπὶ ὄλως σχετικῶν βάσεων, αἰτινας σήμερον καταρρέουσι. Καὶ ὁ Hegel ἀνιᾶξῃ.

Ἡ ἀνάγκη μιᾶς νέας ὁμοιομόρφου ἐκδόσεως ἀπάντων τῶν ἔργων τοῦ Hegel ἀπέβη ἐπιτακτικὴ, τῆς θεωρίας ταύτης οὐχὶ μόνον θέσιν μεγάλῃν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς διανοήσεως καταλαμβάνουσης, ἀλλ' ἤδη καθισταμένης γνωστῆς ὡς προϋποθέσεως πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης.

Μολονότι συμπληροῦται ὀσονούπω ἑκατονταετία ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ

Hegel εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιτευχθῆ μία ὀριστικὴ ἔκδοσις τῶν ἔργων αὐτοῦ, μία ἔκδοσις ἀνάλογος πρὸς τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου γενομένην. Εἶναι πολλοὶ οἱ πρὸς τοῦτο συντρέχοντες λόγοι. Ἔργα τοῦ Hegel παραμένουσιν ἔτι ἀνέκδοτα μὴ μελετηθέντων ἐνδελεχῶς τῶν ἐν χειρογράφῳ διαδοχικῶν σχεδιασμάτων τῶν ἤδη ἐκδοθέντων ἔργων ἢ ἀλληλογραφία τοῦ γερμανοῦ ἰδεολόγου μερικῶς μόνον ἔχει συγκεντρωθῆ. Ἄλλὰ καὶ ἡ οὐστέτισις τῶν πολλῶν προσόψεων τοῦ τελικῶς ἐνιαίου ἔργου δὲν ἔχει ἐπιτελεσθῆ, ἰδίως ἡ τῆς θεωρίας τῆς φύσεως πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ ἔργου.

Τὴν ἀνάγκην ταύτην ἀνάλαβε νὰ ἱκανοποιήσῃ ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ πρῶτος ὁ J. Lasson υἱὸς τοῦ A. Lasson, τοῦ συγγραφέως ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, (*System der Rechtsphilosophie* 1882) καὶ ἐν τούτῳ προδρόμου τοῦ F. Berolzheimer καὶ ἐν τινι μέτρῳ τοῦ J. Kohler.

Ὁ G. Lasson συνέγραψε πολλὰ περὶ τῆς ἐγγελιανῆς θεωρίας ἐν εἶδει προλόγων καὶ εἰσαγωγῶν εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδιδόμενα ἔργα τοῦ Hegel καὶ δὴ εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἐγκυκλοπαίδειαν, εἰς τὴν λογικὴν, μεταφυσικὴν καὶ φυσικὴν φιλοσοφίαν τῆς Ἰένας, εἰς τὴν φαινομενολογίαν, εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς λογικῆς, εἰς τὰς περὶ φιλοσοφίας τοῦ δικαίου παραδόσεις ὡς καὶ μενογραφίαν περὶ τοῦ Hegel ὡς φιλοσόφου τῆς ἱστορίας. Ἐν πρώτοις εἶναι προφανῆς ἡ προσπάθεια τοῦ G. Lasson, ὄχι μόνον νὰ ἐκδώσῃ τὰ ἔργα τοῦ διδασκάλου ἀλλὰ νὰ παράσῃ συνάμα μίαν κριτικὴν ἔκδοσιν. Πολλῶν ἔργων ἢ ἔκδοσις ἢ γενομένη ὑπὸ τῶν ἐπιγόνων διαφέρει τῆς ἐκδόσεως τῆς γενομένης ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Hegel. Ἐξ ἄλλου πολλὰ ἔργα τοῦ Hegel οὐδέποτε ἐξεδόθησαν, ζῶντος τοῦ ἰδίου καὶ τοιαῦτα εἶναι ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἡ αἰσθητικὴ ἢ φιλοσοφία τῆς θρησκείας, ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ἡ δ' ἔκδοσις ἢ γενομένη ἐπιμελεῖα τῶν μαθητῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκ τῶν παραδόσεων τοῦ διδασκάλου σημειώσεων αὐτῶν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῆ ὡς ὀριστικὴ ἔκδοσις. Ὅσον G. Lasson ἠργάσθη μετὰ ζήλου ἐξαιρετικοῦ καὶ μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1927 εἶχεν ἤδη δημοσιεύσει τὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου, τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας. Εἶναι ὁμως ἀξιοκατάκριτος ὁ G. Lasson, διότι οὐδόλως χρησιμοποιοῖ ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη β' ἐκδόσει τῆς ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου τὰ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου δημοσιευθέντα, ἤτοι τὰς ἰδιοχείρους προσθήκας τοῦ Hegel εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου (βλ. Hegel-Archiv II, 2 καὶ III, 1—2). Εἶναι ὁμως ἐπαινετός, διότι ἀποδίδει τὴν πρώτην μορφήν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Hegel παραθέτων καὶ τὰς μεταγενεστέρων προσθήκας τοῦ συγγραφέως. Σηριζόμενος ἐπὶ τῶν παραδόσεων τοῦ διδασκάλου ἐπιπροσθέτως παρεμβάλλει τὰς ὑπὸ τοῦ Hegel γενομένας παραπομπὰς εἰς ἴδια ἔργα, διότι ἐπὶ τῇ βάσει τοιούτων παραπομπῶν εὐκολύνεται ἡ κατανόησις τοῦ ἔργου τούτου ὡς μέρους συνολικῆς θεωρίας. Ἡ ἔκδοσις τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας παρουσιάζει μίαν ἄγνωστον ἐγγελιανὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας (βλ. ὁμως ὅσα γράφει περὶ τούτου δ

Brunstād εις τὴν εἰσαγωγὴν του εις τὴν ἔκδοσιν τοῦ Reclam). Ἡ διὰ τῆς ἐκδόσεως ταύτης προσφερθεῖσα ὑπηρεσία δὲν εἶναι παρουσίας τοῦ δριστηκοῦ κειμένου τῆς ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ πάντως ἡ ἀπόδειξις, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὡς τοιοῦτον τὸ τῆς ἐκδόσεως τῶν ἀπάντων.

Ἡ ἔκδοσις τέλος τῶν παραδόσεων περὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας, ὑπερέχει κατὰ πολὺ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Marheinecke ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Bruno Bauer. Ὁ Marheinecke δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψει τὸ ἴδιον τοῦ Hegel χειρόγραφον τῶν παραδόσεων, ἀλλὰ μόνον γραφὰς ἐπιδοκιμασθείσας ὑπ' αὐτοῦ τοῦ διδασκάλου μετὰ διαφόρων προσθηκῶν. Ἡ λασσονικὴ ἔκδοσις τοῦ ἐγγελιανοῦ ἔργου παρουσιάζει σὺχι μόνον συμπληρώσεις καὶ διορθώσεις τῶν γραφῶν (σύνκρ. ἰδίως τὴν ἔκδοσιν τῆς λογικῆς, μετὰ φυσικῆς καὶ φυσικῆς φιλοσοφίας τῆς Ἰένας πρὸς τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου τούτου τὴν γενομένην ὑπὸ τῶν Ehrenberg, Link) ἀλλὰ καὶ ἐκδόσεις ἔργων ἐντελῶς ἀγνώστων μέχρι τοῦδε ὡς τὸ δεύτερον μέρος τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας.

Ἐπίσης περιλαμβάνει ὁ G. Lasson ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ γιγνομένη ἐκδόσει δύο ἔργα μὴ περιληφθέντα ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν ἀπάντων, ἔργα ἐξαιρετα καὶ πολλοῦ λόγου ἄξια. Die Verfassung Deutschlands καὶ τὸ «System der Sittlichkeit». Μνείας ἄξια εἶναι καὶ ἡ ἔκδοσις τῶν νεανικῶν θεολογικῶν δοκιμῶν καὶ ἄλλων παραλειφθέντων ὡς καὶ τῶν ἐπιστολῶν. Εἶναι δ' εὐχῆς ἔργον νὰ συνταχθῇ καὶ γενικὸν εὐρετήριο τῶν ἐννοιῶν κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν ὅπερ μεγάλω; θέλει εὐκολύνη τὴν χρῆσιν τῆς ἐκδόσεως ὡς καὶ νὰ δημοσιευθῇ μία συντεταγμένη βιβλιογραφία περὶ τοῦ Hegel.

Εἶναι ὁμῶς ἐλάττωμα τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἡ μὴ ἀναγραφή τῆς σελιδώσεως τῆς πρώτης ἐκδόσεως καὶ τοῦτο διότι ἀποβαίνει δυσχερὲς ἡ ἀναδρομὴ εἰς τὰ ἀναφερόμενα χωρία τοῦ Hegel, ὁσάκις ἐν τοῖς περὶ Ἐγγέλου συγγράμμασιν ἀναφέρεται ἡ παραπομπὴ εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν ἀπάντων.

Κατὰ τὸ κοινοποιηθὲν σχέδιον ἡ ἔκδοσις τοῦ G. Lasson θέλει διαμορφωθῇ ὡς ἑξῆς. Τόμ. I. Πρῶται πραγματεῖαι. Τόμ. II. Φαινομενολογία. Τόμ. III-IV Λογικὴ. Τόμ. V. Ἐγκυκλοπαίδεια τῶν φιλοσοφ. ἐπιστημῶν. Τόμ. VI. Φιλοσοφία τοῦ δικαίου. Τόμ. VII. Πολιτικὰ δοκίμια. Τόμ. VIII-IX Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. Τόμ. X-XI Αἰσθητικὴ. Τόμ. XII-XIV Φιλοσοφία τῆς θρησκείας. Τόμ. XV-XVII Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Τόμ. XVIII. Λογικὴ, μεταφυσικὴ καὶ φυσικὴ φιλοσοφία τῆς Ἰένας. Τόμ. XIX ἐκδ. τοῦ α' τόμ. τῆς λογικῆς (1832) Ἡ ῥοπαίδεια, ἔγκυκλοπαίδεια (1817) Τόμ. XX Σύμμικτα. Τόμ. XXI-XXII Ἐγκυκλοπαίδεια (προσθηκαί) Τόμ. XXIII. Καταλειφόμενα. Τόμ. XXIV Ἐπιστολαί.

Ἡ ἔκδοσις G. Lasson περατουμένη θέλει ἐκτοκίση ἀσφαλῶς τὰς ἐκδόσεις τοῦ G. J. P. J. Bolland, καὶ τῶν ἄλλων οἷς ὁμῶς ἀνήκει ἔπαινος, διότι παρεσκευάσαν δι' ἐπιπόνου ἐργασίας τὴν πρόοδον τῆς ἐγγελιανῆς ἀναγνώσεως.

Τὸ ἔτος 1927 ἤρχισεν ἡ πανηγυρικὴ ἔκδοσις τῶν ἀπάντων τοῦ Hegel

τῆ ἐπιμελείᾳ τοῦ H. Glockner, ὑφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀϊδελβέργης, διακριθέντος διὰ τοῦ πονήματος αὐτοῦ. «Der Begriff in Hegels Philosophie, 1924». Ἡ ἔκδοσις αὕτη θέλει περιλάβῃ εἰς 20 τόμους μίαν ἀνατύπωσιν τῆς ὑπὸ τῶν μαθητῶν του γενομένης ἐκδόσεως. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἔκδοσις αὕτη οὐδαμῶς εἶναι δυνατόν νὰ κριθῇ ὡς ἔκδοσις ὀριστική. Τοῦτο ἄλλως τε ἀποδέχεται καὶ δηλοῖ πρῶτος ὁ H. Glockner. Ἐν πολλοῖς ὁμοῖς ἠδύνατο νὰ εἶναι πληρεστέρα καὶ καλλιτέρα ἡ ἔκδοσις αὕτη. Καὶ δὲν εἶναι τόσοσιν πλήρης ὅσον ἠδύνατο νὰ εἶναι, διότι δὲν περιλαμβάνει τὰ θεολογικὰ σύμμικτα τῆς νεανικῆς ἡλικίας τὰ γραφέντα τὸ 1793—1800, τὰ ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ H. Nohl τὸ 1907, οὐδὲ τὰ φιλοσοφικὰ (Λογικὴ, μεταφυσικὴ καὶ φυσικὴ τῆς Ἰένας φιλοσοφίας), τὰ ὑπὸ G. Lasson ἐκδοθέντα τὸ 1923, τὰ γραφέντα τὸ 1801—1802, τὸ μέχρι τοῦδε ἀνέκδοτον ἰδιοχειρῶς ὑπὸ τοῦ Hegel συνταχθὲν δεύτερον μέρος τῶν περὶ φιλοσοφίας τῆς θρησκείας παραδόσεων, τὸ ὑπὸ τοῦ G. Lasson ἐκδοθησόμενον καὶ τέλος οὐδὲ τὴν ἤδη ἐκδοθείσαν ἀλληλογραφίαν, οὐδ' ὅσα συνέλεξαν ὁ K. Rosenkranz, ἐν οἷς διακρίνονται ἰδίως οἱ ἀφορισμοί. Ὡς ἐκ τῶν τεχνικῶν ὄρων τῆς ἐκδόσεως (Omnitypie) δὲν θέλει ἐπιτευχθῆ κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου καὶ τῆς αἰσθητικῆς ἰδίως, ὅ,τι ἤθελεν εἶναι ἄλλως δυνατόν. Ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας κατελάμβανε τόσοσιν χρόνον ὅσον καὶ ἡ διδασκαλία τῆς αἰσθητικῆς. Κατὰ τὴν γενομένην ὁμοῖς ἔκδοσιν ἡ ἐκτύπωσις τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας ἀπῆρτησεν 547 σελίδας ἡ αἰσθητικὴ ὁμοῖς 1593. Τοῦθ' ὅπερ σημαίνει περιληπτικότητα ἐν τῇ ἐκδοθείσει ἐκθέσει τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. (Ὁ Kuno Fischer κρίνων τὸ γεγονός τοῦτο γράφει: «Hieraus erhellt, dass der Fortgang in den Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte weit langsamer, die Detaillierung und Wiederholungen weit zahlreicher gewesen sind als in den Vorlesungen über die Aesthetik. Ἡ κρίσις αὕτη ἔχει σφαιερὰν τὴν ἀρχήν, διότι καὶ τὸ θέμα τὸ πραγματευόμενον καὶ ὁ πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Hegel ἀκολουθούμενος τρόπος ἐπιδέχονται μίαν κατὰ πολὺ εὐρύτεραν ἀνάπτυξιν ἀνευ παρεμβολῆς πλατειαζουσῶν ἐκφράσεων βλ. Kuno Fischer, Hegels Leben, Werke und Lehre, 1911, τόμ. I, σ. 209 κ. ε.) Καὶ ἄλλον ἀπαράδεκτον ἀποτέλεσμα τοῦ τεχνικοῦ μέρους τῆς ἐκδόσεως ταύτης εἶναι τὸ ἑξῆς: Αἱ περὶ φιλοσοφίας τῆς θρησκείας γενόμεναι παραδόσεις ἐκδίδονται καὶ πάλιν κατ' ἀνάγκην πανομοιότυποι πρὸς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Marheinecke (βλ. ἀνωτέρω). Προσὸν τῆς ἐκδόσεως τῆς ἐπιμελείᾳ τοῦ H. Glockner ἐνεργουμένης ἀποτελεῖ ὁ τρόπος τῆς ἀριθμώσεως τῶν σελίδων, καθ' ὃν εἶναι εὐχρηστος ἡ ἀνεύρεσις τῶν ἐν τοῖς περὶ ἑγελιανῆς θεωρίας συγγράμμασι ἀναφερομένων χωρίων τοῦ διδασκάλου. Λαμβανομένου δὲ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε τὰ πλείστα ἐγράφησαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπὸ τῶν ἐπιγόνων τοῦ Hegel γενομένης ἐκδόσεως τὸ ἄλλως ἀνάξιον λόγου προσὸν δεῖον νὰ θεωρηθῆ χρήσιμον ἂν ὄχι ἀπαραίτητον.

Ἡ σειρά τῆς ἐκδόσεως τοῦ Glockner εἶνε ἡ ἑξῆς. Τόμ. I. Σύμμικτα. Τόμ. II. Φαινομενολογία, Τόμ. III. Φιλοσοφικὴ προκαίθεια καὶ ἄλλα διάφορα.

Τόμ. IV καὶ V. Λογική Τόμ. VI. Σύνομος ἐγκυκλοπαίδεια τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἄλλα τῶν ἐν Ἀϊδελβέργῃ χρόνων. Τόμ. VII. Φιλοσοφία τοῦ δικαίου. Τόμ. VIII-X. Σύστημα τῆς φιλοσοφίας. Τόμ. XI. Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. Τόμ. XII-XIV. Αἰσθητική. Τόμ. XV-XVI. Φιλοσοφία τῆς θρησκείας. Τόμ. XVII XIX. Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Τόμ. XX. Ἀνάμικτα τῶν ἐν Βερολίνῳ χρόνων. Δέον νὰ θεωρηθῆ προσὸν τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἡ ἀνατύπωσις καὶ τῶν προλόγων τῶν μαθητῶν τοῦ Hegel. Περιέχει πρὸς τούτοις εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἐγκυκλοπαίδειαν γραφεῖσαν ἐπὶ τοῦ H. Glockner καὶ ἤδη ἐκδοθεῖσαν πολλοῦ λόγου ἀξίαν, ὡς καὶ πρόλογον εἰς τὸν τελευταῖον τόμον τὸν εἰσέτι μὴ κυκλοφοροῦντα. Ὡς συμπλήρωμα θέλει ἐκδόσει ὁ H. Glockner ἰδίαν διμμερῆ μονογραφίαν περὶ τῆς ἐγελιανῆς θεωρίας (τόμ. XXI—XXII) καὶ ἀναλυτικώτατον ἀλφαβητικὸν εὑρετήριον (τόμ. XXIII). Ἡ χρονολογικὴ σειρὰ ἀκολουθεῖται πληρέστερον ἢ ἄλλαχού ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ ἀλλ' οὐχὶ ἀπολύτως, τοῦτο εἶναι ἄλλως τε ἀδύνατον.

Εὐχῆς ἔργον ἤθελεν εἶναι ὀλίγα πανηγυρικὰ νὰ γραφῶσι περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Hegel, διότι οὐδέποτε τὰ τυπικὰ ἐγκώμια θέλουσιν ἐγγίσει τὴν οὐσίαν τοῦ ἔργου τούτου, εἶναι δ' ἐξ ἄλλου κατὰ φύσιν ξένα πρὸς τὸ βαθυνούστατον ἔργον τοῦ γερμανοῦ ἰδεολόγου. Τὰς ἐπιστημονικὰς ἐκδόσεις ὁμως τῶν ἔργων τοῦ Hegel δέον ν' ἀτενίσῃ πᾶς τις ὄχι μόνον ὡς κριτῆς καὶ ὄχι μόνον ὡς φιλολογικῆς κριτῆς. Ὁ Hegel εἶναι ἥρωα τοῦ λόγου. Ἡ ἐκδοσις τῶν ἔργων αὐτοῦ δέον νὰ προξενῆ ἀγαλλίασιν διότι εἶναι πρᾶξις ἀναγκαία ἐν τῇ διεξαγωγῇ τοῦ πνευματικοῦ ἀγῶνος κατὰ τῶν σχετικῶν θεωριῶν, αἵτινες διεδέχθησαν τὸν ὕλισμόν εἰς τὸν κατὰ τοῦ Λόγου ἀγῶνα.

Καὶ εἶναι ὅλως ἰδιαιτέρα ἡ συγκίνησις τῶν ζώντων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς σχετικότητος, τῶν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ πεποιθότων ὅτι μία ἢ ἀλήθεια καὶ ἀντιμαχομένων τὴν θεωρίαν τῆς διαρκοῦς ἀμφιβολίας, διότι οὐδεὶς ἐπίστευεν εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀρχὴν μὲ τὴν λογικὴν δύναμιν καὶ παραφορὰν ὅσον ὁ Hegel. Ἡ ἀναγέννησις τῆς καντιανῆς θεωρίας ἐσήμανε τὸ τέλος τοῦ ὕλισμοῦ ἢ ἀναγέννησις τῆς ἐγελιανῆς θεωρίας θέλει σημάνη τὸ τέλος τοῦ σκεπτικισμοῦ.

Τὸ πρόβλημα τῆς σχετικότητος ἠτένισεν ὁ Hegel ἰδίως καθ' ὃν χρόνον συνελάμβανε καὶ συνέγραφε τὴν φαινομενολογίαν, ἐν ἣ ἡ προοῖουσα γνῶσις τῆς γνώσεως ζητεῖ ν' ἀναφέσῃ τὰ αἷτια τῆς ἀμφιβολίας.

Ἡ αἷτια τοῦ σκεπτικισμοῦ κείται ἐν τῇ διακρίσει τῆς γνώσεως καὶ τοῦ γνωστοῦ. Ἄλλ' ἀφ' ἧς διαγνωσθῆ ὅτι ἀντικείμενον τῆς γνώσεως εἶναι ἡ γνῶσις τότε, ὑποτιθεμένης τῆς γνώσεως τῆς ἰδέας, γιῶσις καὶ γνωστὸν συνταυτίζονται καὶ ἡ διάκρισις συνειδήσεως καὶ ἀντικειμένου ἀναφείτα, ἀναφρουμένης οὕτω καὶ τῆς αἷτίας παντὸς σκεπτικισμοῦ. Ἡ ἀναγέννησις τῆς ἐγελιανῆς θεωρίας ὁμως δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀρκέσῃ. Δέον ν' ἀποβῆ αὕτη ἀπαρχὴ νέας πνευματικῆς δημιουργίας. Ἡ σχέσις τῆς ἰδέας καὶ τῆς φύσεως εἶναι πρόβλημα τιθέμενον κατὰ λόγον εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὸ ἀρχικὸν τῆς γνώσεως πρόβλημα. Ὁ Hegel εἶναι σκοτεινὸς ὡς πρὸς τοῦτο. Καὶ καλοῦνται οἱ διάδοχοι τοῦ φιλοσόφου νὰ διαγνώσῃ τὴν ἐπ' αὐτοῦ διδομένην λύσιν καὶ ἐφ' ὅσον χρήζει συμπληρώσεως ἢ λύσις αὕτη, ἢ καὶ ἂν εἶναι ἀναγκαία λύσις ἐντελῶς νέα, νὰ ἐπιληφθῶσι τοῦ ἔργου.